

Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»: діяльність бібліотек, архівів, музеїв зі збереження документального надбання

Міжнародна конференція на цю тему відбулася в Мінську 30 листопада – 2 грудня 2006 р. на базі Національної бібліотеки Білорусі, в її чудовому новому корпусі – «Білоруському діаманті», побудованому всього за 3,5 роки (замість запланованих шести). Організаторами конференції виступили Бюро ЮНЕСКО в Москві, Національна комісія Республіки Білорусь у справах ЮНЕСКО, Міністерство культури Республіки Білорусь, Департамент з архівів і діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь, Національна бібліотека Білорусі. У конференції участь взяли керівники та спеціалісти установ науки та культури Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Молдови, Польщі, Росії та України, які займаються діяльністю зі збереження документальної спадщини.

Метою конференції було визначено: обговорення механізму взаємодії бібліотек, архівів і музеїв у галузі збереження та спільного використання документального надбання, забезпечення доступу до нього; розгляд питань, пов'язаних зі створенням науково-інформаційного простору та освітнього середовища; обмін досвідом у справі використання комп'ютерних та інтернет-технологій у розвитку національних проектів Програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу». Відповідно до мети для обговорення на конференції були запропоновані такі теми: Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»: міжнародне співробітництво бібліотек, музеїв і архівів зі збереження документального надбання; інтелектуальна власність і авторське право в електронному середовищі; національні програми збереження документальної спадщини; електронні технології щодо проблем збереження документального надбання й забезпечення доступу до нього; збереження документальної спадщини Радзивілів як пілотний проект міжнародного співробітництва; спільні проекти в рамках регіонального співробітництва.

На конференції неодноразово підкреслювалося, що документальне надбання, котре зберігається окремо в архівах, бібліотеках, музеях, ЮНЕСКО розглядає як єдине ціле, тому реєстри пам'яток мають бути зведеними разом і з часом доступні всім фондоутримувачам і спеціалістам. Основний критерій включення документальних пам'яток до Програми «Пам'ять світу» – це їх всесвітнє значення. Проте відповідного стандарту, котрий би однозначно це визначав, зрозуміло, не існує, тому наразі для включення до реєстру нових пам'яток необхідно співставлення, порівняння їх з уже внесеними. Таким чином, час створення пам'ятки не є абсолютним критерієм; важливо, водночас, як та чи інша документальна пам'ятка відображає, наприклад, період кризи чи значних змін у суспільстві. Іншими критеріями з відбору пам'яток до світового реєстру можуть бути місце створення пам'ятки, її предмет чи тема, форма і стиль, естетичний вигляд, раритетність, цілісність та ін. ЮНЕСКО проводить досить жорсткий відбір – потрапляє лише не більше 50 % запропонованих для включення в реєстр пам'яток.

На конференції працювало кілька сесій. На першій з них, зокрема, виступив радник Бюро ЮНЕСКО в Москві Маріус Лукошюнас. Він підкреслив, що мета програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» – забезпечити збереженість і, одночасно, доступність документального спадку. В програмі сформульовано саме поняття документальної спадщини, документального надбання. Доповідач наголосив на меті Програми «Пам'ять світу»: захист всесвітнього культурного спадку, забезпечення рівноправного доступу до нього, розповсюдження загальної поінформованості про існування та значущість документального надбання, доступ через оцифрування до пам'яток окремої країни представникам усіх інших держав. Відзначено, що сукупна документальна спадщина людства практично невідома, тому стан пам'яток культури світово-

го рівня заходиться під постійним моніторингом ЮНЕСКО та Центру всесвітнього надбання. Реєстр або реєстр документальної спадщини важливий так само, як і список Всесвітнього надбання, що існує.

Пан Лукошонас також зазначив, що збереженість і доступність друкованих і рукописних документів викликають велике занепокоєння, але ще більшу стурбованість викликає питання збереження інформації на сучасних носіях, власне, як і надійність таких носіїв. Загалом, у питаннях збереження пам'яток історії та культури необхідно, крім коштів ЮНЕСКО, залучення національних ресурсів для захисту документального спадку. Цим, зокрема, опікуються кластерні бюро ЮНЕСКО по всьому світу. Так, бюро ЮНЕСКО в Москві розробило флагманський проект «Пам'ятайте про майбутнє», котрий можна розглядати як варіант програми «Пам'ять світу». Основне завдання – сприяння в розробці національної політики в галузі збереження та розвитку архівів. Мета, яку переслідує цей проект, – зберігати й розвивати аудіовізуальний і документальний спадок. Потрібно створювати різні проекти в цій ділянці, які нададуть допомогу в створенні мережі партнерських стосунків між державами та неурядовими організаціями, окремими особами. Це сприятиме просуванню ідей збереження архівів і наданню до них доступу. Прикладами можуть бути партнерство ЮНЕСКО та Держтелерадіофонду Росії по створенню диска «Шедеври світової музичної класики»; Російською державною бібліотекою при підтримці ЮНЕСКО на DVD записано повні тексти слов'янських кирилических видань XV – першої половини XVI ст.; ЮНЕСКО і Російський державний архів літератури та мистецтв підготували диск «Документальні пам'ятки російської літератури. Срібний вік». Наступні партнерські проекти ЮНЕСКО: «Росія. XX сторіччя. Історія у фотографіях»; спільно з Вірменією – оцифрування та розповсюдження колекції «Арам Хачатурян»; з Білоруссю – «Музика Білорусі. XX сторіччя» (7 компакт-дисків, 100 композицій, 50 композиторів); електронна колекція творів мистецтв музеїв Молдови; CD-ROM «Колекція азербайджанських килимів» із музеїв Азербайджану. Це ще раз засвідчує, що бюро ЮНЕСКО в Москві представляє ЮНЕСКО в названих п'яти країнах.

Заступник директора Національної бібліотеки Білорусі Людмила Кірюхіна представила на конференції Державну програму «Пам'ять Білорусі».

Вона нагадала найвідоміші в історії постаті білоруської культури – Єфросинія Полоцька, Франциск Скорина, Симон Будний. Доповідачка охарактеризувала зберігання пам'яток історії та культури, що знаходяться в білоруських бібліотеках, архівах та музеях, як збереження пам'яті народу Білорусі. Національне документальне культурне надбання цієї країни складає близько одного мільйона рукописних і друкованих книг, архівних документів із XIV ст. (із них книжкових пам'яток – у бібліотеках 250 тис., музеях 220 тис., архівах 280 тис.). Людмила Геннадіївна нагадала про величезні втрати пам'яток у Білорусі у період Другої світової війни, коли було знищено 219 бібліотек. Із Національної бібліотеки було вивезено 1 млн 700 тис. од. зб., що становило 83% від загального фонду. Архіви Білорусі втратили 3,7 млн документів. Було знищено довідковий апарат, який відновити неможливо.

На сьогодні Національна бібліотека Білорусі є хранителем унікальних рукописних і друкованих пам'яток світової і національної книжкової культури. Тут зберігається 70 тис. рукописів, стародруків та рідкісних видань. Електронний каталог містить більш 2 млн записів. Найближчим часом буде створено зведений каталог бібліотек Білорусі. В країні існує державна програма «Пам'ять Білорусі», підставою для розробки якої став протокол наради у прем'єр-міністра РБ від 23 грудня 2004 р. Державним замовником і координатором програми виступило Міністерство культури Білорусі. Програма має законодавче забезпечення: закони про культуру, про охорону історико-культурної спадщини, про бібліотечну справу, про національний архівний фонд і архіви РБ, про музичний фонд; Положення про національний книжковий фонд. Мета програми – державний облік і збереження державних пам'яток, інтеграція ресурсів, поліпшення умов фізичної збереженості найбільш цінних документальних пам'яток, формування загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів. Відповідно до мети, завдання програми – поповнення Державного списку історико-культурних цінностей; створення реєстрів найбільш цінних і значимих документів; створення центру і лабораторії для оцифрування, репродукування, реставрації та консервації документів; формування електронної бібліотеки і організація віддаленого доступу до повнотекстових документів; організація відповідної системи інформації. Критерії відбору пам'яток – хронологічний, соціальної значи-

мості, кількісний, а також приналежності до національної культури. Формування електронного інформаційного ресурсу передбачає створення баз даних повного національного ретроспективного та поточного обліку документальної продукції, створення зведених каталогів і каталогів окремих колекцій, а також Центрів з оцифрування раритетів. У плані науково-методичного забезпечення цієї діяльності передбачається вивчення тенденцій розвитку електронних бібліотек, музеїв і архівів; розробка відповідних стандартів, норм, правил; розробка методичних рекомендацій; проведення експертного обстеження зібрань документальних пам'яток. Створюється національний формат обміну даними, розробляється програма для ідентифікації книжкових пам'яток і їх уведення до відповідних баз.

Окремий проект, який ініціює НБ Білорусі, пов'язаний із Несвіжським культурним центром, одержав умовну назву Radziviliana. Йдеться про бібліографічну реконструкцію книжкового зібрання Радзивілів і створення зведеної бази даних існуючих примірників.

Серед інших цікавих починань, дослідження яких розпочато й ведеться в Білорусі, – створення геральдичної бази даних, яка включає зображення усіх можливих варіантів родових білоруських гербів. Крім того, спільний російсько-білоруський проект «Скарби слов'янської культури», в рамках якого відбувається оцифрування білоруських стародруків латинським шрифтом із фондів Російської державної бібліотеки. Розробляється також проект «Скориніана», спрямований на електронне зібрання всіх друків Ф. Скорини.

Начальник управління Державного комітету архівів України Георгій Папакін доповів про участь України в міжнародних і регіональних програмах збереження архівної спадщини, відзначивши досвід і накресливши перспективи цієї діяльності. Діяльності архівів був присвячений також виступ доцента Білоруського державного університету Михайла Шумейка «Спільне архівне надбання: форми співробітництва в його освоєнні».

Начальник кафедри Інституту національної безпеки Республіки Білорусь Ірина Петрик зосередила увагу на карно-правовій охороні документального спадку Республіки Білорусь в умовах інформатизації суспільства. Вона підкреслила, що збереження національного надбання передбачено в Законі Білорусі про національну безпеку. Транснаціональна злочинність безперечно пов'язана з по-

садовими злочинами й халатністю. Йдеться не лише про інформацію на матеріальних носіях, але й електронну інформацію. Наразі прийнята Міжнародна Хартія про збереження цифрового спадку, що складається з унікальних ресурсів людського надбання. На сьогодні не поодинокі факти, коли існує тільки цифрова інформація. Доповідач наочно представила класифікацію культурних цінностей, виділивши серед них ті, яким пропонується присвоїти статус історико-культурної цінності. Цифровий культурний спадок, на думку доповідачки, може бути створений шляхом переведення історико-культурних цінностей у цифровий формат, а може бути цифровим одразу. Таким чином, держава має охороняти документальне надбання на будь-якому виді носіїв.

Друга сесія була присвячена питанням національних програм збереження документального надбання. На цій сесії виступили: директор Національного історичного архіву Білорусі Алла Голубович із доповіддю «Про реалізацію галузевої «Програми зі збереження архівного документального спадку – складової частини інформаційного ресурсу суспільства» в Національному історичному архіві Білорусі»; завідувачка відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Галина Ковальчук – «Державний реєстр книжкових пам'яток України: проблеми і перспективи створення»; головний редактор журналу «Музичний світ» Таріель Мамедов – «Цифрове нематеріальне культурне надбання Азербайджану»; директор Національної бібліотеки Республіки Молдова Олексій Реу – «Державна програма «Пам'ять Молдови»; секретар із проектів розвитку Матенадарана (Вірменія) Арпінне Петросян – «Культурна спадщина Матенадарану»; завідувачка відділу Національної бібліотеки Білорусі Галина Кіреєва – «Міжнародні проекти Національної бібліотеки Білорусі зі збереження документального спадку»; головний спеціаліст Комітету з архівів і діловодства Республіки Білорусь Марина Єлінська – «Геральдична рада при Президенті Республіки Білорусь і проблема збереження національного історико-геральдичного надбання».

Нашу увагу особливо привернув виступ Т. Мамедова, який супроводжувався демонстрацією відповідного заявленій темі мультимедійного диска. Представлено було цифрове нотування, звуковий текст і текст візуальний. У цифрову форму переведено, насамперед, записи платівок, фоноваликів, грамофонних записів; створено віртуальний му-

зей: відео, ноти, лібретто, література, виставковий салон. Робота спрямована, в першу чергу, на збереження голосового спадку, нематеріального надбання. Обсяг представленої інформації – 22 мегабайта. Разом зібрані на диску різні жанри за географічною ознакою приналежності Азербайджану. Автор презентував уривки з оперет-кінофільмів «Лейла і Меджун», «Арчин Малалан». Крім звукових музичних творів на диску – ґрунтовна текстова інформація, підготовлена музикознавцями, а також своєрідний путівник етнотуриста: етнічна кухня, фольклор, краєвиди тощо, проте найголовніше – цифрове музичне надбання Азербайджану.

Дуже активно працює в напрямі збереження культурного надбання Національна бібліотека Білорусі (НББ), зокрема, її науково-дослідний відділ книгознавства, про що на конференції детально доповіла його завідувачка Галина Кіресва. Тема її виступу була присвячена міжнародним проектам НББ, які ініціюються в рамках загальнонаціональної програми «Пам'ять Білорусі». Загальний обсяг рідкісних книг і документів, котрі зберігаються в державних сховищах країни, нараховує, як зафіксовано в Програмі «Пам'ять Білорусі», в бібліотеках 91 000 рукописних книг, стародруків, цінних видань різної категорії рідкості, 14 000 у музеях і 11 млн цінних документів в архівах. Серед міжнародних проектів, над якими зараз відбувається робота, вже названий вище проект Radziviliana. Спільно з РДБ триває робота над проектом «Скарби слов'янської культури» (передбачено оцифрування та обмін цифровими копіями рукописів і стародруків, створених у Білорусі). Особливо це стосується документів, створених на території Білорусії латинським шрифтом. Існують проекти щодо російської емігрантської преси 1918–1940 рр., оцифровуються книги громадянського друку. В електронний формат, із певним доопрацюванням змісту, переведено зведений каталог «Книга Білорусі», де зафіксовані білоруські стародруки; готується продовження, де будуть зареєстровані видання XIX–XX ст. Серед інших проектів – підготовка до видання найвидатнішої рукописної книги старобілоруською мовою – «Аристотелеві врата»; планується видати оцифрований текст пам'ятки і переклад білоруською мовою. Досліджуються також східні рукописи. Спільно з РДБ опрацьовується тема «Франциск Скорина – білоруський першодрукар», яка має об'єднати всі тексти Скорини і всі виявлені документи щодо нього. На замовлення французьких колег відбувається про-

ект «Французькі автографи XIX–XX ст. у фонді НББ». Окремо слід наголосити на, так би мовити, матеріальній базі цього відділу. Після переїзду Бібліотеки в нову будівлю, відділ одержав велике приміщення для читальної зали, укомплектоване новими бібліотечними меблями, зручним освітленням. Зокрема, крім звичайних, є столи з попітрами для роботи з фоліантами, стіл із підсвіченням для перегляду філіграней, апарат для читання мікроформ, комп'ютери. У залі передбачені зони для відпочинку. Є апарат для сканування, копіювання й роздруку копій. До послуг читачів – каталоги та картотеки на фонди відділу, підсобний фонд до 8 тис. томів, частина з якого у відкритому доступі.

Надзвичайно актуальними на сьогодні є проблеми забезпечення доступу до документального спадку завдяки електронним технологіям і збереження. Цій темі була присвячена окрема сесія. Основні підходи до вирішення даного протиріччя – збереження й доступності, наразі відомі й прийняті в світі, нагадала у виступі завідувачка відділу Національного історичного архіву Білорусі Тетяна Міхейонок. Цей архів зберігає 3118 фондів, 1 017 136 од. зб., серед яких – документи з кінця XIV до початку XX ст. Інтенсивне використання документів приводить до погіршення їх фізичного стану. Доповідачка наголосила, що видача одного оригіналу шкодить йому тричі: спочатку його бере (витягає) співробітник, далі його горгас, притискає розворот і т. п., тобто мимоволі псує користувач, і нарешті знову – співробітник, який повертає (засовує) його на місце. Страхові копії в архіві існують на 5 % документів. Тому створення копій для користувачів на будь-яких носіях є необхідністю. Всі копії повинні відповідати оригіналу як за змістом, так і за рядом інших ознак. Копії документів зі згасаючим текстом завдяки графічному редактору виходять краще, ніж оригінал, проте виглядають, отже, інакше, не повністю відповідають оригіналу. Але з іншого боку, підкреслила дослідниця, деякі спеціальні історичні дисципліни не зможуть існувати, якщо скрізь буде проводитися обслуговування тільки копіями. Не можна описувати документи по копіях.

Головний ворог якості копії – міцна прошивка документів, коли частина інформації зашита в корінці. Читач не захоче користуватися копією, якщо там щось не читається, а в оригіналі є надія відігнути сторінку, розтягнути блок в корінці і побачити весь текст. Але переваги цифрових копій також

є, насамперед, – широкі можливості по відновленню документів, необмежені можливості для тиражування, оскільки зображення не погіршуються при черговому копіюванні.

Про ретроконверсію як технологію збереження культурного надбання в інформаційному суспільстві говорив завідувач відділу НББ Олексій Буравкін. Метою ретроконверсії, на його переконання, є створення умов для надійного й вільного доступу до інформації, зафіксованої раніше на базі застарілої технології. Зокрема, в НББ за 2006 р. повністю відскановано картковий каталог Бібліотеки – 4 млн карток. Але надалі постали проблеми: куди і як розміщувати файли? як організувати сервер, в якому форматі, скільки зробити копій і т. п. При вирішенні всіх питань враховували і культурологічний, і науковий підходи. Займалися дизайном інформаційних ресурсів, розробляли структуру гіперпосилань. У зв'язку з великою кількістю питань, які має розв'язати цей відділ, його поділено на 3 сектори: електронної обробки документів, збереження інформації, електронного дизайну. В рамках конференції для її учасників було проведено навчальний семінар – екскурсію «Нові технології збереження документального надбання», в ході якого було продемонстровано роботу всіх секторів відділу на відповідному новітньому обладнанні НББ.

Окрема сесія була присвячена збереженню документального спадку Радзивілів, що розглядається як пілотний проект міжнародного співробітництва. У доповіді В'ячеслава Носевича, директора Білоруського науково-дослідного центру електронної документації, була підкреслена вимога не помилитися у виборі тем і технологій віртуальної реконструкції несвіжського зібрання Радзивілів. Однією з нерозв'язаних проблем є розпорошеність культурного надбання Радзивілів, і протягом найближчого часу питання лишатимуться. У всіх країнах є власні культурні цінності, що зберігаються за їх межами. Єдиний цивілізований шлях – віртуальна реконструкція, створення єдиного довідкового апарату, тиражування копій без пошкодження оригіналів. При цьому, зрозуміло, основними недоліками є трудомісткість і вартість робіт. Абсолютно все скопіювати, закаталогізувати неможливо, життя не вистачить, тому потрібно вибрати пріоритети. Мільйони аркушів документів Несвіжського архіву потребують 100 людино-років, якщо сканувати на одному сканері, або 10 років, якщо на 10 сканерах. Бібліотечне зібрання було вивезене в

1772 р., розсосереджено в Бібліотеці Російської академії наук, в науковій бібліотеці Московського державного університету, в університетській бібліотеці в Хельсінкі, в ЦНБ Мінська та НББ. Загалом в обох названих білоруських бібліотеках зараз 15–20 тисяч документів XVIII – поч. ХХ ст., які потребують повноцінних наукових описів.

В обговоренні проблем проекту *Ragziviliana* взяли участь Анджей Бернат, генеральний директор Генеральної дирекції державних архівів Польщі; Тетяна Рощина, бібліограф НББ; Олександр Стефанович, завідувач відділу рідкісних книг і рукописів ЦНБ ім. Я. Коласа НАН Білорусі; Сергій Рибчонок, завідувач відділу використання документів Національного історичного архіву Білорусі; Володимир Кононович, провідний науковий співробітник відділу давніх актів того ж архіву.

Своєрідним підсумком міжнародної конференції став «круглий стіл» «Спільні проекти в рамках регіонального співробітництва». Відкрила засідання заступник генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Людмила Муха, яка запропонувала активізувати спільні українсько-білоруські дослідження книжкового зібрання Йоахима Хрептовича, що має засвідчити нову ідеологію у вивченні культурного надбання. В обговоренні взяли участь Павло Тухар, директор Центру інформаційних ресурсів і мереж Академії наук Молдови; Віталій Мінаєв, виконавчий директор Бібліотечної асамблеї Євразії та ін. Учасники обговорення висловили впевненість, що будь-яка програма, міжнародний проект повинні мати продумані проміжні етапи роботи з виходом на конкретні результати. Потрібно вирішити питання, хто має права на створені в рамках проекту ресурси, треба одразу закласти норми авторського права. Прикладом введення створеної інформації в широкий обіг може бути проект «Корнеліана» в інтернеті, де виставлено зображення книг із низькою розпізнавальною спроможністю. Кого зацікавила та чи інша книжка, мусить звертатися до конкретної книгозбірні, сплачувати відповідні кошти і одержувати високоякісну копію. Було наголошено, що досі нема адекватного термінологічного визначення, що таке електронна бібліотека. У законах СНД цього не зафіксовано. Потрібно внести відповідні пропозиції до модельного законодавства країн співдружності.

У Рішенні Міжнародної конференції зазначено: учасники, ознайомившись із досвідом збереження документального надбання в країнах, представле-

них на конференції, констатують, що ця проблема є актуальною в усіх державах. Позитивно відзначено зусилля, що здійснюються бібліотеками, архівами, музеями та іншими організаціями з метою збереження документальних надбань минулого і забезпечення доступу до них. Відмічено безсумнівно позитивну роль Програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу», а також національних і регіональних програм, створених за її зразком, для усвідомлення проблеми урядами, громадськістю всіх країн, а також для мобілізації зусиль зі збереження документального та нематеріального надбання. Наголошено на великих перспективах, які відкриває застосування в цій сфері сучасних інформаційних технологій. Визнано необхідним міжнародне співробітництво і більш тісна координація діяльності з виявлення, опису, копіювання та публікації документальних комплексів, що відносяться до історії кількох сучасних держав; вироблення регламентів обміну електронними каталогами та електронними копіями об'єктів документального надбання з урахуванням міжнародних стандартів, із метою формування єдиного інформаційного простору. Разом із тим, за кожною державою визнається право на здійснення власної стратегії збереження документального і нематеріального культурного спадку.

Як основні напрями діяльності зі збереження культурного надбання розглядаються:

1) прийняття всіма країнами національних програм із формування, збереження й доступу до цифрового документального надбання;

2) подальше вдосконалення правової бази, що посилює відповідальність за злочинні посягання на об'єкти культурного спадку, їх утрату, знищення, викрадення;

3) врегулювання питань майнових прав і прав авторів щодо цифрових копій документального спадку і електронних публікацій;

4) реалізація міжнародних проектів із віртуальної реконструкції розсереджених культурно-документальних комплексів;

5) розповсюдження інформації про значимість документального надбання.

Учасники конференції звернулися з проханням до ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейської Комісії та інших міжнародних структур сприяти країнам – учасникам конференції в здійсненні національних програм і регіональних проектів зі збереження документального надбання. Визнано необхідним здійснювати обмін думками з питань визначення спільних проектів співробітництва, у т. ч. з підготовки пропозицій для включення в міжнародний реєстр програми «Пам'ять світу». Доцільним визнано здійснення спільного проекту з реконструкції зібрання Радзивілів як пілотного проекту з виявлення, збереження та спільного використання документального надбання; запропоновано створити для цього міжнародну раду і провести перше засідання в квітні 2007 р. Крім того, запропоновано здійснити реконструкцію зібрання Хрептовичів як спільного проекту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки Білорусі, архівних установ цих та інших зацікавлених країн; створити робочі групи спеціалістів і провести їх перше засідання в Києві в Дні слов'янської писемності 24–25 травня 2007 р.

Учасники конференції визнали в якості перспективних напрямів взаємодії співробітництво також у таких проектах:

- Віртуальна реконструкція державного архіву Великого князівства Литовського (Білорусь, Литва, Польща, Росія, Україна).
- Дослідження творчого спадку Наполеона Орди (Білорусь, Литва, Польща, Україна).
- Поцифрування архіву Огінських (Білорусь, Російська Федерація).
- Віртуальна реконструкція Білоруського музею ім. І. Луцкевича у Вільнюсі (Білорусь, Литва).

Галина КОВАЛЬЧУК,

зав. відділу НБУВ, д-р іст. наук, професор

Людмила МУХА,

заст. генерального директора НБУВ,

канд. іст. наук